

УДК 378.147:373.31

С. Ю Масич

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГА ТА ЙОГО ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

© Масич С. Ю., 2015
<http://orcid.org/0000-0003-4114-7941>

У статті на основі аналізу філософської, психолого-педагогічної літератури визначено основні характеристики особистості сучасного педагога і його діяльності. Розглянуто філософські категорії, що описують зміст педагогічної діяльності, а саме: рефлексія, сенс, свобода, інформація тощо. На основі аналізу наукових праць сформульовано основні напрями розвитку, саморозвитку та підвищення педагога.

Ключові слова: особистість, педагог, педагогічна діяльність, рефлексія, активність, розвиток, саморозвиток.

Масич С.Ю. Психолого-педагогическая характеристика личности педагога и его деятельности в современных условиях.

В статье на основе анализа философской, психолого-педагогической литературы определены основные характеристики личности современного педагога и его деятельности. Рассмотрены философские категории, описывающие содержание педагогической деятельности, а именно: рефлексия, смысл, свобода, информация и т.д. На основе анализа научных работ сформулированы основные направления развития, саморазвития и повышения педагога.

Ключевые слова: личность, педагог, педагогическая деятельность, рефлексия, активность, развитие, саморазвития.

Masych S.Yu. Psycho-pedagogical characteristics of the teacher personality and his activity in modern conditions.

History of Education allows us to understand that the pedagogical professional activities are based on two principles: philosophical and reflective and "accompanying", "supportive".

The main method of philosophical knowledge acts is reflection that is based on ability of advanced thinking to produce knowledge "by itself." The reflective activities, is the main aspect of any educational process, organic inclusion in the processes of self-development, self-training, self-education, bears man creation potential. The reflection opens the way for education to overcome existential contradiction between methodological basis for the most difficult educational

problems of today and those "everyday" ways of solving them, ruling in mass pedagogical practice.

Equally important in the process of personal and professional self-development of teacher, in our opinion, is the human development and contemplation in which priorities are spirituality, high values, above all conscience, honesty, dignity and morality. This reflects the true essence of human existence and life. We consider it necessary to note that for the spiritual and moral renewal of the future of teachers and teacher-practitioner (and society) requires qualitatively different ethics of human behavior, human relations, built on common human values.

Key words: *personality, teacher, teaching activities, reflection, activity, development, self-development.*

Постановка проблеми. Соціально-економічні та інформаційні процеси, що охопили всі сфери життя суспільства, включаючи освіту, змушують по-іншому поглянути на психолого-педагогічні особливості педагога і його професійну діяльність. Не претендуючи на оригінальність, дозволимо собі звернутися до філософської думки, оскільки саме філософія виявляється тим духовно-теоретичним інструментом, який дозволяє знайти глибинні підстави професійно-педагогічної діяльності сучасного педагога.

Мета статті – на основі аналізу філософської, психолого-педагогічної літератури визначити основні характеристики особистості сучасного педагога і його діяльності.

Виклад основного матеріалу. Теоретична педагогіка народилася з філософських спроб пізнання себе і світу, з бажання людини зрозуміти й осмислити свою природу, шляхи можливого розвитку – того, що в житті суспільства визначає специфіку людських якостей [1]. Початковий сенс, вкладений у слово «педагог», – «той, що веде дитину». Історія педагогіки дозволяє зрозуміти, що в основу педагогічної професійної діяльності покладено два начала: філософсько-рефлексивне і «супроводжуюче», «підтримуюче» (Ш. Амонашвілі, І. Колесникова).

Ставлення до педагогічної діяльності не завжди було однозначним, і воно безпосередньо було і є пов'язаним зі змінами, що відбуваються в нашому суспільстві. Сьогодні в минулому залишається приземлене ставлення до педагогіки, коли, відокремившись від філософських основ, її роль обмежувалась прикладними цілями, спрямованими на відтворення структури суспільства і обслуговування соціуму з його виробничими, але не людськими

відносинами. У своїх працях І. Колесникова дійшла висновку про те, що завдання педагогіки в цей період не вимагало роботи з людською природою, з її неподільною цілісністю, а навпаки, активувалися шляхи формування окремих функцій, тобто «часткової» людини.

Сформоване ставлення призвело до того, що на рівні практичних результатів увагу до окремих «частин» і функцій тих, що навчаються, стали приносити певну вигоду у вигляді надійного відтворення суми знань і заданої соціальної поведінки. У результаті виходила «соціально-контекстна істота», далеко не завжди має внутрішні регулятиви буття, але здатна адаптуватися до життєвих перипетій на основі краще або гірше засвоєних правил соціокультурної гри» [1, с. 8]. Професія педагога, перетворившись на масову, втратила філософські підстави і привласнила право бути поводитирем дитини на шляху соціалізації.

Однак на новому витку розвитку суспільства неможливо з колишніх позицій розглядати професійну діяльність педагога, необхідно знову звернутися до глибин філософсько-психолого-педагогічного знання. Основним методом філософського пізнання виступає рефлексія, що заснована на властивості розвиненого мислення виробляти знання «з самого себе». На думку учених (Б. Вульфо́ва, Г. Звенигородської, І. Колесникової, Л. Куликової та ін.), в сучасних умовах рефлексивна діяльність є обов'язковим моментом будь-якого педагогічного процесу, органічним включенням в процеси саморозвитку, самовиховання, самоосвіти, несе в собі людинотворчий потенціал.

Особливостями рефлексії, що повною мірою відноситься до педагогічної діяльності сучасного педагога, є момент відсторонення, «невключення» в дію, винесення себе за межі події, процесу, явища, діяльності, системи відносин; позиція «активного споглядання»; безоціночний розгляд і прийняття учасників освітнього процесу [2; 3].

А тому, для педагогіки в умовах сьогодення рефлексія відкриває шлях до подолання методологічної суперечності між буттєвим підґрунтям найскладніших педагогічних завдань сучасності і тими «побутовими» способами їх вирішення, які панують у масовій педагогічній практиці. Ззовні, з більш глибоким поглядом можливим стає пояснення педагогічних явищ і процесів як наслідок широкого буттєвого контексту.

Без осмислення сучасним педагогом філософсько-педагогічних начал будь-які нововведення в сфері освіти будуть мати фрагментарний, безсистемний характер. Впровадження та освоєння нових видів педагогічної діяльності виробляє педагог-практик. Розуміння і усвідомлення педагогом сенсу своєї діяльності, яка при нововведенні в освіті пов'язана з руйнуванням традиційних, звичних способів або форм виховання та викладання, або, навпаки, безвідповідально-довірливе руйнування того, що призводить до стійкого позитивного результату, безпосередньо залежить від педагога. Про це неодноразово зазначали у своїх працях К. Ушинський, М. Бердяєв, С. Гессен, В. Розанов, В. Зиньківський та ін.

Питання про сенс педагогічної діяльності не втрачає своєї актуальності в наші дні, більше того, на етапі перебудови всіх ступенів системи освіти воно набуває особливого значення.

Сенс – безумовне значення чого-небудь. Він відображає об'єктивну значущість ідеї, думки, дії, їх реальний зміст. Для сучасного педагога осмислювати свою працю означає: за допомогою свідомості, рефлексії співвідносити аналізоване явище, подію, ідею з будь-яким об'єктивним загальнозначущим сенсом. Прагнення дістатися до глибинних сенсів в педагогічній професії пов'язане з необхідністю розвитку категоріального мислення, яке забезпечує можливість використовувати філософські категорії в якості інструментів рефлексії з приводу тих чи інших педагогічних явищ і подій.

Філософські категорії, що описують зміст педагогічної діяльності, можна визначити як загальні одиниці методологічного знання, необхідні і достатні, що допомагають осмислити суть цієї діяльності. Виходячи з філософських уявлень, категорії, що описують педагогічні явища, повинні володіти універсальністю, тобто можливістю співвіднесення з різними сенсовими контекстами; світоглядною значущістю і здатністю виконувати методологічну функцію по відношенню до педагогічної області (В. Сагатовський).

В силу використання філософських категорій в педагогіці знаходяться нові орієнтири в пошуку підстав для виховання і навчання, котрі лежать у сфері уселюдських питань, що дозволяють міркувати над педагогічними процесами на рівні їх суті. На основі вищесказаного для педагога виявляються «граничні підстави професійного буття» (І. Колесникова), які в свою чергу

представляються тією теоретичною областю, тим духовним простором, увійшовши в яке, не можна не перейнятися станом муки над сенсом буття в педагогічній професії.

Вибір педагогічної професії – це добровільний вибір становлення «героєм Духа» (Ш. Амонашвілі), зі всілякими «муками над сенсом життя» (М. Бердяєв), з проживанням «буття в думці» (М. Мамардашвілі), з людськими, творчими, науковими, професійно-особистісними муками. У сучасного педагога, як і у його попередників, є багато причин для відчуття мук від буття в професії. Головні з них, на думку сучасних дослідників (Ш. Амонашвілі, Л. Куликова, І. Колесникова та ін.), полягають у тому, що школа в її традиційному вигляді, як породження держави, все більше зживає себе. Традиційна школа ставила і ставить межі розвитку конкретній людині, вона як продукт суспільства обмежена межами потреб та інтересів окремих соціальних груп. Для того, щоб склалася школа як інститут людства, де кожен бажаний і потрібний, – необхідний педагог, який готовий прийняти на себе відповідальність за педагогічні діяння. У ситуації перехідного періоду і множинності сенсів, в якій знаходиться сучасний учитель, перед педагогом стоїть проблема вибору стратегії власної педагогічної діяльності, яка, в свою чергу, дозволяє окреслити «поле професійно-педагогічної активності», необхідне для самовизначення.

Для сучасного педагога, як і для його попередників, самовизначення в професії – це пошук і знаходження сенсу своєї вчительської діяльності (С. Чистякова).

В. Франкл підкреслював, що праця на рівні сенсів – це нелегка праця. Передати зміст як якусь об'єктивну реальність неможливо, його можна виявити в результаті пошуку, як наслідок внутрішньої роботи; вловити розумом, серцем, інтуїцією тощо [4]. Однак, в будь-якому випадку, як стверджує І. Колесникова, такий пошук пов'язаний з виходом на рефлексивно-сенсовий рівень, який стає першим кроком на шляху подолання відчуження від власної праці, переходу від функціональних дій до справжньої творчості [1; 4; 5].

Осмислення своєї професійної діяльності дозволяє педагогу знайти свободу дій, яку, за теорією К. Маркса, можна знайти за умови, якщо звільнитися від ролі знаряддя праці («раба, провідної дитини»), вийти з системи виробничих відносин у відносини людські, звільнитися від помилкових форм і стереотипів суспільної свідомості. Рефлексія з приводу своєї діяльності

(Б. Вульф, Л. Колесникова, А. Маркова) неминуче призводить до пробудження в душі педагога сумління; саме совість керує людиною в пошуках сенсу і дозволяє сподіватися на можливість зміцнення морально-етичного начала в діяльності педагога.

Слідуючи логіки К. Маркса, підтримуючи ідею І. Колесникової, вважаємо, що в сучасних умовах аналогічний шлях має пройти педагог в своїй професійній діяльності: 1) усвідомлення мети і сенсу своєї праці шляхом звільнення від усіх форм спотвореної педагогічної свідомості; 2) через побудову системи справді педагогічних, людиноорієнтованих відносин, де результативність навчально-виховного процесу визначиться здатністю його учасників до взаємозміни; 3) через заміну «ритуальної» (С. Рубінштейн), професійної поведінки на концептуальну»[1, с. 15].

Особливу роль у створенні умов для саморозвитку педагога сьогодні набуває філософська категорія інформації. При зростаючій щільності інформаційних потоків в освітньому просторі необхідний пошук підстав для визначення і дотримання заходів інформаційної взаємодії людини з навколишнім світом і педагога в тому числі. Уміння розуміти або осягати внутрішній зміст інформації дозволяє педагогові об'єктивно представляти суть перетворень, насамперед у галузі освіти, своєчасно використовувати інформацію для власного професійного саморозвитку. Осягнути внутрішній зміст інформації, тієї, що читається «між рядків», допомагає сучасному педагогові світоглядницька позиція, в основі якої лежать загальнолюдські цінності, надлюдські сенси, які є точками опори в його житті і діяльності.

Важливим, на нашу думку, є те, що сучасна ситуація в нашій країні об'єктивно потребує здійснення великих і довгострокових перетворень, націлених на оновлення, піднесення головною і кінцевою цінністю і ціллю розвитку і прогресу суспільства, культури, цивілізації, всього життя Людини. При цьому мірою всіх існуючих і неіснуючих речей є Людина зі своєю ціннісно-сенсовим ставленням до життя і діяльності [6].

Погоджуємося з твердженням В. Семенова про те, що сучасна людина потребує для своєї повної самореалізації рішучих і істотних змін. Педагог може зіграти в цьому важливу роль, беручи участь у кардинальних «відновлювальних і оновлюючих процесах». Склалося так, що за багато десятиліть ХХ століття, і особливо його останні 15 років, осіб, у тому числі педагог, був багато в чому

відлучений, відчужений від себе, зламаний, понівечений, принижений. Сьогодні йому слід рішуче повернутися до себе, до повноти свого розвитку, до своєї гуманної сутності, життєвої істинності, простоти і людяності.

З вищезначених позицій, спираючись на дослідження В. Семенова, сформулюємо головні напрями розвитку, саморозвитку та підвищення педагога в історичному процесі XXI століття [6].

Успішний особистісно-професійний саморозвиток педагога характеризується рухом педагога до його самореалізації як особистості, бажанням активно і творчо жити повнокровним життям, бути в повному і різнобічному сенсі Людиною. Е. Фромм зазначав, що самореалізація вписується в коротку формулу: «Мати» або «Бути», яка передбачає два основних способи існування, два різних види самоорієнтації та орієнтації у світі, перевага однієї з яких визначає все, що людина думає, відчуває, робить [7, с. 30-31].

Підтримуючи ідеї В. Семенова, вважаємо, що одним з найважливіших напрямів піднесення педагога полягає у визнанні ролі вчителя як державою, так і його громадянами, з упором і пріоритетом на соціально справедливі відносини між людьми, у розробці державної стратегії турботи про здоров'я вчителів, на ініціацію соціальної та активної діяльності педагогів, людської спільності [6].

Не менш значущим в процесі особистісно-професійного саморозвитку педагога, на нашу думку, є розвиток і самозаглиблення людини, при яких пріоритетами стають духовність, високі цінності, насамперед, совість, чесність, гідність і моральність. У цьому виявляється справжня суть людського буття і життєдіяльності. Вважаємо за необхідне зазначити, що для духовно-морального оновлення майбутнього вчителя і педагога-практика (та й суспільства в цілому) необхідна якісно інша етика людської поведінки, відносин між людьми, побудованих на загальнолюдських цінностях.

Однією з основних характерних рис сучасного педагога є активність, яка розуміється нами не в сенсі зовнішньої активності, зайнятості, а в сенсі внутрішньої надситуативної активності, продуктивного використання власних людських потенцій [2; 5; 8]. Бути активним з точки зору сьогоднішніх вимог – значить бути «здатним підніматися над рівнем вимог ситуації, ставити цілі, надлишкові порівняно з вихідним завданням»,... долаючи зовнішні та внутрішні обмеження, дати можливість проявитися своїм здібностям, таланту, всьому багатству людських обдарувань, що, в свою чергу, дозволить зростати,

оновлюватися, вирватися зі стін свого ізольованого «Я», відчутти глибокий інтерес, пристрасне прагнення до будь-чого [9, с. 283].

Зважаючи на значення активності для особистості педагога, слід приділити увагу характеру зв'язків між активністю і діяльністю. У працях К. Абульханової-Славської відзначається суттєвий зв'язок активності з діяльністю, їх загальна залежність від предмета задоволення потреби. У той же час відзначається принципова відмінність активності і діяльності, що полягає в тому, що «діяльність виходить з потреби в предметі, а активність – із потреби в діяльності. Тому потреба в діяльності (у праці) та пов'язане з нею спілкування виникає в контексті значень і цінностей всього життя»... «Активність визначає діяльність (з її структурами, функціями, мотивами, цілями, спрямованістю, бажанням (чи небажанням) здійснювати діяльність, тобто є рушійною силою, джерелом спонукання в людині її «дрімаючих потенціалів» [8, с. 77].

Активність, таким чином, надає діяльності педагога особистісної значущості у подоланні інерції, мобілізації здібностей для досягнення мети, у виборі умов для досягнення більш високого рівня діяльності, що, в кінцевому рахунку, призводить до задоволення (а не тільки результат діяльності) [8].

Важливим аспектом активності, що має значення для сучасного педагога, виділеним тим же автором, є те, що «отримуючи задоволення від характеру діяльності, а не тільки від її результату, особистість завдяки активності не впадає в повну залежність від соціальних вимог і установок, а набуває нових здібностей вирішення соціально-психологічних суперечностей, нових способів співвіднесення себе з іншими людьми, стверджується в правильності своїх позиції, переконується в адекватності життя» [1, с. 79]. Зазначене дозволяє виділити основну властивість активності – приналежність суб'єкту, поза яким вона не може розглядатися як значуща.

Наступний напрям розвитку і піднесення педагога в сучасних умовах вбачаємо в різнобічності, розмаїтті, багатогранності і багатстві всіх його здібностей, можливостей, талантів, ресурсів і мотивів. Педагог, як будь-яка людина, багатий і різнобічний, володіє величезним набором потреб, серед яких фізичні, економічні, матеріальні, політичні, соціальні, національні, культурні, духовні, моральні, побутові і багато інших потреб, що потребують реалізації.

Не менш важливим напрямом у розвитку, саморозвитку та піднесенні педагога слід розглядати його становлення як людини вільної. Свобода –

необхідна умова для життя педагога, для реалізації його духовної складової, соціального та різнобічного розвитку в сучасних умовах. Слід зазначити, що головне для свободи педагога – це власне самообмеження і власний самоконтроль, що спираються на високі моральні цінності, культурні установки і гуманні, загальнолюдські орієнтації і цінності, які є складовими загальнолюдської і професійної культури педагога – основи інтелігентності [10].

На сучасному етапі розвитку освіти визнається важливим визрівання і акмеологічної культури у структурі особистості майбутнього професіонала (А. Деркач, Л. Рибалко, Е. Селезньова та ін.).

І, нарешті, найвищий напрям розвитку, саморозвитку та піднесення педагога в сучасних умовах полягає в цілісності і цілісності. При цьому поняття цілісності й цілісності мають суттєві відмінності, але тісно пов'язані між собою. Цілісність є реальність, це реально досяжний і реалізований педагогом стан, по суті сфокусований всією своєю різнобічною діяльністю на головну, вирішальну і кінцеву мету (В. Сластьонін). По суті, цілісність відображає цілеспрямованість вчителя, його цілепокладання і цілеспрямовану діяльність, вона досить істотно сприяє «руху» педагога і наближенню його до цілісності [10].

Аналіз наукових джерел дозволяє додатково включити в поле професійно-особистісної активності вчителя творчу включеність у процес саморозвитку і культуру особистісно-професійного саморозвитку педагога, що характеризують активний пошук способів особистісно-професійної самореалізації та визрівання готовності до неперервного саморозвитку в процесі професійної діяльності.

Висновок. Проведений аналіз наукової літератури дозволяє говорити про те, що сучасна людина потребує для свого повного самоздійснення рішучих змін. Важливу роль в цьому може і повинен зіграти педагог. Особливість поточного моменту висуває особливі вимоги до особистісно-професійної підготовки педагога, в якій визнається важливість і необхідність його неперервного особистісно-професійного саморозвитку. Здійснити вирішення існуючих проблем можливе при організації відповідних умов, що забезпечують допомогу і підтримку особистісно-професійному саморозвитку педагога.

Література

1. Колесникова И.А. Педагогическая реальность : опыт межпарадигмальной рефлексии. Курс лекций по философии педагогики / И.А. Колесникова. – СПб. : «Детство-Пресс», 2001. – 288 с.
2. Деркач А.А. Акмеологическая культура личности: содержание, закономерности, механизмы развития / А.А. Деркач, Е.В. Селезнева. – М. : Из-во Московского психолого-социального института; Воронеж : Из-во НПО «МОДЭК», 2006. – 496 с.
3. Тряпицына А.П. Педагогическое сопровождение / А.П. Тряпицына. – СПб., 1999. – 240 с.
4. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл; пер. с англ. и нем. – М. : Прогресс, 1990. – 367 с.
5. Климов Е.А. Введение в психологию труда / А.Е. Климов. – М. : ЮНИТИ, 1998. – 295 с.
6. Семенов В.С. О перспективах человека в XXI столетии / В.С. Семенов // Вопросы философии. – 2005. – № 9. – С. 26-37.
7. Фромм Э. Иметь или быть? / Э. Фромм; пер. с англ.; общ. ред. и послесл. В.И. Добренькова. – 2-е изд., доп. – М. : Прогресс, 1990. – 330 с.
8. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М., 1991. – 299 с.
9. Куликова Л.Н. Проблемы саморазвития личности / Л.Н. Куликова. – Хабаровск : Изд-во ХГПУ, 1997. – 315 с.
10. Слостенин В.А. Гуманитарная культура специалиста / В.А. Слостенин // Магистр. – 1991. – № 1. – С. 3-21.